

УДК: 821:82 – 12 (575.2)(04.3)

МЕЛОДИЯ И ПОЭЗИЯ – ДВА КРЫЛА ЭСТЕТИКИ

Исмаилова Айгүмүш Аксы
преподаватель, к. ф. н.

ОБОН ЖАНА ПОЭЗИЯ – ЭСТЕТИКАНЫН ЭКИ КАНАТЫ

Исмаилова Айгүмүш Аксы
окутуучу, ф. и. к.,

MELODY AND POETRY ARE TWO WINGS OF AESTHETICS

Ismailova Aigumush Aksy
lecturer, candidate of philological sciences,
senior associate professor

Чуйский университет им.С.Мамбеткалиева, Бишкек, Кыргызстан
S.Mambetkaliev Chui University, Bishkek, Kyrgyzstan

Аннотация. В статье рассказывается об эстетике, явлении, которое придает краску, цвет, форму всему цивилизованному миру. Рассматривается актуальность эстетики и мелодии, и это то, что нужно современной поэзии. В качестве метода исследования рассматривалось, отличается ли поэзия, созданная женщинами, от поэзии, созданной джентльменами. В результате выяснилось, что в женской поэзии лирика сильна и состоит из призывных голосов, которые звучат для Родины. Женщины также показали, что цивилизация, построенная китайцами, является великой цивилизацией.

Ключевые слова: эстетика, цивилизация, архитектура, современная лирика, вклад.

Аннотация. Макалада бүтүндөй цивилизация ааламына боёк, түс, форма берип кармап турган феномени болгон эстетика тууралуу айтылат. Эстетика менен обондун актуалдуулугу каралып, бул нерсе азыркы поэзияга керек экендиги айтылат. Изилдөөнүн методу катары аялдар жараткан поэзия мырзалар жараткан поэзиядан өзгөчөрөөк тураары иликтөө ыкмасы катары каралды. Натыйжада аялдар поэзиясында лирика күчтүү жана мекен үчүн жаңырган чакырыктуу үндөрдөрдөн турат. Кытай эли курган цивилизация улуу цивилизация экенин аялдар да көрсөтүшкөндүгү тууралуу да айтылды.

Негизги сөздөр: эстетика, цивилизация, архитектура, азыркы лирика, салым.

Abstract. The article talks about aesthetics, a phenomenon that gives color, color, and shape to the entire civilized world. The relevance of aesthetics and melody is considered, and this is what modern poetry needs. The research method considered was the study of whether poetry created by women differs from poetry created by gentlemen. As a result, in women's poetry, the lyrics are strong and consist of invocative voices that sound for the Motherland. It was also said that the women also showed that the civilization built by the Chinese is a great civilization.

Key words: aesthetics, civilization, architecture, modern lyrics, contribution.

КИРИШУУ

Макаланын актуалдуулугу мында: кайсы элдик болбосун, поэзиянын түп-тамыры бир өзөктөн өсүп чыгат. Бир тамырдан бутак алып улуттарга, элдерге жайылат. Айырмачылыктары болгондой эле окшоштуктары да көп болот. Поэзия мындан бузулбайт, тетирисинче, бири- биринен таасир алып поэзия казынасы жаңы табылгаларга байыйт. Макаланы жазууга Кытай элинин акындарынын чыгармачылыгы түрткү берди. Акындар Ли Бо, Басё, Сайгёунун лирикалык чыгармалары талданып ой электен өткөн соң, аялдар поэзиясына кезек берилди. Натыйжада кытай маданиятынын тарыхында аты калган жана калбаган акын аялдар арбын экени билинди. Ар элден чыккан аялдар поэзиясынын айырмасына караганда окшоштуктары көп экени дайын болду. Россияда “Наука” басмасынан мыкты котормочу М.Басмановдун которуусунда жарык көргөн “Кайгы жана махабат саптары” – “Строки любви и печали” деген жыйнакта белгисиз авторлордун катарында отуздан ашык акын аялдардын лирикалык ырлары басылган. Изилдөөнүн темасына жараша аялдар жараткан лирикалык поэзиянын бай палитрадан турарын көрдүк. Ырларды көп кырдуу изилдеп, колдон келишинче бүтүм чыгардык. Байыркы Сафонун, орус акыны Анна Ахматованын, кыргыздын кызы Сагын Акматбекованын лирикалык чыгармаларына салыштырып, бардыгында тең окшоштуктар бар экенин байкадык. Алар: жандүйнөнүн жабыркоосу, жалгыздык азабы, ажырашуу кайгысы жана баарын жеңген, баарына тең келген жашоодогу кооздук, табият кубулуштары, жаз, жай, токой-тоолор менен ырларынын бүктөмүнө катылган турмуштук өксүк-өкүттөрдү алып келген түбөлүк жоготуулардан төгүлгөн көз жаштар эле.

Изилдөөнүн методологиясы:

Методология катары бул тыянакка токтодук. Кытайлар менен кыргыздар тарыхтын узак замандарында согушуп кагылышып турушса да бир расалык типке кирип, жерлеринин чектештигинен биздин доорго чейинки жүргүзүлгөн карым-катнаштары, ал турсун куда-сөөктүк ысык мамилелери, дипломатиялык байланыштары, ийгиликтүү жүргүзүлгөн соода-сатыктары болгондугу чындык. Кайнаса каны кошулбаган эки элдин ырлары, этикасы, лирикасы, айрым философиялык көз караштары менен аялзатынын ичтен түтөп чыккан муң-зарларынын окшоштугу сөзгө аларлык иш. Бул жагдай түпкүлүгүндө эле адамзатчылыктын ички табиятынын рух касиеттери бири- бирине окшош болоорун айтып турганы факт. Теориялык көз караштар менен бүтүмдөр бул чындыкка байланышаарын айтмакчыбыз.

Натыйжасы: Изилдөө фактысынын натыйжасы катары текст керектелди. Таблицаалар, диаграммалар, сүрөттөр, графиктер колдонулбады.

Талкуусу: Талкууга алынган маселелер тексттин мазмунуна жараша коюлду. Байыркы Кытайдын көркөм дөөлөттөрү көп кырдуулугу, бай палитрауулугу менен дүйнөгө белгилүү. Бул жагдайга тыгыз байланышкан кытай поэзиясындагы аялдардын орду жана мааниси такталды. Макаладан жаралган теориялык жана практикалык табылгаларды окуу процессинде институттарга, аспиранттарга, мугалимдерге, поэзия изилдөөчүлөргө теориялык материал катары колдонуусун сунуштоо менен бирге, келечектеги изилдөөлөргө гуманитардык кошумча курал болуп берери белгиленди...

Чыгыш мамлекеттеринде маданияттын бир бүртүгү катары аял укугун чектөө экенин жакшы билебиз. Бирок, бул жагдайдан мамлекеттин бир же-

ри кемип калганын деле көрбөдүк. Тетирисинче, экономикасында жолборстой секирик жасаган Кытайдын жетишкендиктеринен улам гендер маселеси мамлекетке өтө чоң деле көйгөй жасабаган сыяктуу. Мисал келтирсек, Кытай цивилизациясындагы уникалдуу маданий жөрөлгө – бул аялдар жараткан канаттуу поэзия. Чектелүү жашоодо болуп, “алсыз” пенделер катары үй очогунда балдарынын курчоосунда өмүр сүрүшкөнүнө карабай, рух жашоонун талабын аткарып, лирикалык ырларын жазышып, жаратмандыгын уланта беришкен. Бул жагдай биздин замандарга чейинки кылымдарда жашаган аты калбай, ырлары калган зайыптардын ырларынын бизге чейин келип жеткени эмнелерди айтып берет?

Албетте, адамзаттагы рух жашоо чектөөлөрдү жеңип чыгаарын айтат. Андай эрдикти аялдар жасаганы баарынан кызык эмеспи. Макалада кытай аялдарынын поэзия жаратуудагы ийгиликтери менен көксөөлөрү, кыялдары, жеке жашоолору, кайгы-капалары, турмуштук сезимдерден жаралган толгонуулары жөнүндө сөз болот. Кытай цивилизациясы өнүгүү жолунда иштеп чыккан ыр жазуу маданияты да өзгөчө орунда турганын байкаса болот. Байыркы кездеги Кытайдын акын аялдарынын сүйүктүү жанры “цы” деп аталган да, ырлары обонго салып окулган. Мындан улам андай жагдай биздин, кыргыздын төкмө акындарына окшоп кетеби деген ой келет экен. Обон менен таш жүрөктөрдү эритип турган айымдардын калеминен жаралган лирикалык ырлар айлананы шаңга бөлөп жаңырып турса, бул эмне деген сыйкыр, эмне деген керемет! Жашоо бытиелик эстетиканын туу чокусу го бул! Бул да болсо улуу кытай элинин рухту, сулуулукту баалап-барктаганы, жерге-сууга тийгизбей бийик тутканы. Кебелбеген, майтарылбаган, козголбогон улуу духунун белгиси.

“Кубанам сулуулуктун болгонуна” деп кыргыз кызы Алтынай Темирова айымдын айтканы сыңарындай аялдар поэзиясы таза, тунук. “Цы” жанры Европада 10-13-кылымдарда күчтүү өнүккөн романс жанрын дүйнөгө берди. Кытайдын акын аялдарынын лирикалык ырлары да мазмун-маңызы боюнча романс жанрына жакындашып кеткени кызык. Бул жагдай дегеле адамзаттын ички табиятынын рух касиеттери бири-бирине окшош экенин айтып тургансыйт. Ошол көөнөрбөс рух касиети ааламы чалкыган океандай бардык тирүү жандарга тегиз да, окшош да үлүш берген күч сыяктуу туюм калтырат. Андай рух касиеттерди адамдык эмес, ааламдык мыйзам ченеминен келет деп санаш керек.

Кытай поэзиясы, кытай цивилизациясындагы маданияттын алтын бүртүгү, күмүш күкүмү сыяктуу миңдеген жылдар бою баалуулугун жоготпой келет. “Бекер жеринен байыркы жана орто кылымдагы Кытайды “ырдын жана поэзиянын мекени” деп айтпаган чыгаар,”- деп жазат котормочунун өзү ыр жыйнактын баш сөзүндө. (“Стихи любви и печали”, Главная литература восточной литературы, Изд. “Наука”, -М. 1986, М.Басмановдун котормосунда, 5-12-бб).

Дегеле кытай поэзиясынын тарыхы миң жылдарды камтыйт. Байыркы жана орто кылымдардагы Кытайды “ырдын мекени” деп бекеринен аташкан эместир, - деген ойлорун айтат котормочу Басманов. Чынында, Цинь династиясынын доорунда жашап, биздин заманга чейинки 246-207-жылдарда ырларын жаратып, бирок көпчүлүгүнүн ысымдары калбай ыры калган 256 акын аялдардын тагдыры катаал эле болгонун байкайбыз. Ойлосок, мындан 2300-2200 миң жылдар мурда ыр жараткан зайыптары бар кайсы мамлекеттин атын ишенимдүү атай алабыз?

Алар табиятты, анын сулуулугун, марттыгын даңазалаган ырларды жа-

ратышса да, элинин менталитетине жараша түзүлгөн шартта жашашкан. Алардын ырларынан жекече жашоосуна, жүрөгү менен рухуна тийиштүү болгон өкүттүү-өксүү кайгыларын, кубанычтарын, аларга байланышкан максаттары менен көксөөлөрүн камтыган турмуштук драмаларын сезебиз. Зайып акындардын лирикалык чыгармалары ошол кездин заманы, психологиясы жана салттуу жашоосу үчүн өзгөчө ырлар болгон десек болот. Ошондой эле жөнөкөй жана карапайым жашоолордон алынган поэтикалык иероглифтеринде кадимки эркектерге таандык болчу патриоттуулукка чакырган ырларын да арбын кезиктиребиз. Бирок, аял табияты, жашоо шарты, жан дүйнөнүн күзгүсү катары алардын калемсабынан жаралган ырлар көбүнчө лирикага ыктап турган. Тагыраак айтсак, сүйүү, кооздук, жаратылыш, терезеден көрүнгөн сулуулук, шыбырттап төгүлгөн жамгырлар жараткан лирикалык ой чабыттарына байланышат демекчибиз.

Весна по Чаньмэню идёт:
Нежна молодая трава,
И почки набухли давно
На сливе цзяннаньской в саду.

.....
Два года! И третий пошёл,
Как я лишь с надеждой жива...
О ветер весенний, молю,
Вернись поскорее ко мне!

Мы сделаем эту весну

Весной моего торжества. ("Строки любви и печали". М.Басмановдун котормосунда. М, 1986г, 49-бет).

Ал эми кайгыга толгон бул саптарында акын аял минтип жазат:

На нефритовом столике в спальне
моей,

Сколько лет всё лежит на виду,

Эта шапочка с веткой засохших
цветов,

Пробуждая в душе моей грусть.

Как давно ты, любимый, оставил
меня!

Не вернулся и в этом году...

На письмо из Цзяннани с тревогой
гляжу,

Распечатать никак не решусь.

Вкус вина, что, прощаясь с тобою
пила,

Мне припомнить теперь нелегко,

Безутешно скорблю, горько плачу без
слёз-

Их в иссохшем источнике нет.

В область Чу устремляются мысли
мои,

За сплошную гряду облаков.

Где-то в той стороне, далеко-далеко

Затерялся любимого след. (Ошол эле
китептен, 54-бет).

Мурда-кийин башка келген мүшкүл драмаларды "кыйын болсоң билип ал сырларымды" дегенчелик тейде ырдын бир бүктөмүнө кыстара кетет эмеспи акын аялдар. Мындан тунук лирика бузулбайт, ылайланбайт, тетирисинче, мартабасы ашат, экспрессия күчөйт, сезимдербүтбөөкторуменен жүрөктөрдө, көкүрөктөрдө оргуштап ойнойт, илхам келет, ырды жараткан инсан да, окуган да канат байлап эң жогорку сфераларода учкусу келет...

Сөзүбүзгө жараша бул чакан лириканы шилтей кетели:

Луна взошла,

Как слиток серебра,

Подёрнутый

Прозрачной пеленою.

Порывы ветра –

За полночь резвей...

Скоро же, ветер,

Облака развей,

Неблагодарного

Пусть озарит луною! (ошол эле
китептен, 16-бет.)

Илгертеден бери эле аялдар поэзиясы Кытайда жакшы өнүккөн. Ошол себептен өткөн кылымдардан жаратмандык менен шугулданган көптөгөн ысымдар жана алардан калган чыгармачылык баалуулуктар биздин заманга чейин жеткен.

Кытай Республикасында 1983-жылы “Кытай акындарынын ырлары жана поэзиясы” деген аталыш менен ыр жыйнак чыккан. Бул альманахка көп акын аялдардын чыгармалары кирген. Мындан тышкары, “Ырлар китеби” деп биздин заманга чейинки 10-кылымда жашап, ар кандай жанрдагы чыгармаларды жараткан акындардын эмгектери кирген жыйнак жарык көргөн.

Бул жыйнактын көпчүлүк авторлору аялдар экенин изилдөөчү адистер айтып чыгышкан. Элестеткиле, мындан 3 миң жыл мурда жазылган ырлар эмнени айтышат?..

Албетте, мындай жагдай — кытай маданиятынын, поэзиясынын эң байыркы замандардан баштап эле жашоонун бардык тармактары өнүгүү жолунда баратканынын көрсөткүчү. Бул цивилизациянын өнүгүүдөгү бийиктиктери болбогондо эмнеси болмок.

Жогоруда мисал катары келтирилген аялзатынын аянычтуу оор жана укуксуз тагдырынан улам жаралган таза лирикасынан шылдыр булактай керемет үн менен кайгыга баткан муңдуу обонду угат окурман. Янь Жуй деген акын зайыптын реалдуу жашоодон алынган катаал тагдырынан жана анын запкысынан сызылып чыккан дагы бир ырына көңүл бурууга окурманды чакырабыз:

...Уйти в конце концов, уйти мне надо,
Жить невозможно так, как я жила.

О, если бы

Укрыться за горами,

Украстить волосы

Весенними цветами

И чтоб никто не знал,

Где я, куда ушла! (“Строки любви и печали” М.Басмановдун котормосунда. М.1986, 27-бет)

Муңга толгон бул саптарды жазган 12-кылымда жашаган Янь Жуй (907-959) ак сөөк тектүү зайып болгон. Ал “ордо поэзиясын” жараткандардан эле. Кыйынчылык кысталыш учурда ал эр

жүрөк аял мекенин сатпай, өмүрлүк жубайына кыянатчылык кылбай киши колдуу болуп көз жумган. Ал Шу княжествосунун атактуу акыны Ли Юя деген инсандын аялы болгон. Жубайы экөө өлкөсүн басып алган Сун ээлигинин Тайцзу аттуу падышасына туткунга түшүп калышат. Янь Жуй айым таланты, сулуулугу жана эрктүүлүгү менен падышага жагып калып, күйөөсү өлтүрүлгөн соң колун сураган падыша Тайцзунун сунушун четке кагат. Ага айтчу ачуу жана чындык сөздөрүн тайманбай бетине айтат.

Жаңы ачылган кызыл гүлдөй сулуу периге колу көтөрүлбөй, аны сүйүп калган мамлекет башчы аны ордодо, өз гареминде алып калат. «Ал өтө акылдуу жана тайманбас аял болгон себептен падышага таасирин тийгизет, Тайцзу шаа анын ыгына баш-оту менен кирип кетет деген арам ойлору менен мураскор уул Тайцзундун жетекчилиги алдында ордо чиновниктери тарабынан өлтүрүлгөн» деп бир версияда айтылат. Экинчи версияда «ордо салты болгон аңчылык учурунда мураскор ханзаада Тайцзундун жаасынын огунан өлгөн» деп айтылат. Кайсынысы чын болсо да ал акын аял чыгаан инсан катары каразгөйлүктүн, мыкаачылыктын курмандыгы болгону ырас.

Кытайлар менен кыргыздар аралашып жашабаса деле, бир расалык тип, территорияларынын чектештиги, согуштары, элдешүүлөрү, биздин эрага чейинки жүргүзүлүп келген карым-катнаштары, ал турсун куда-сөөктүк ысык мамилелери, дипломатиялык байланыштары болгондуктанбы, айтор, кайнаса каны кошулбаган эки элдин ырлары, лирикасы, поэзиясы, аялзатынын ичтен түтөп, ичтен бугуп чыккан муң-зарларынын окшоштуктары таң калтырбай койбойт.

Мисалга алсак, ырларды обонго салып айтуу, калкка кабар угузуу кыргыздардын төкмөчүлүк өнөрүн эске

салат. Айтылган сөздөр далилдүү болсун үчүн Кытайда орто кылымдарда обонго салынып окулчу Тан Вань деген акын аялдын “Притворяюсь весёлой” деген ырына көңүл кушун салалы:

Всё ненадёжно на свете,
Чувство – всего ненадёжней.
Быстро так цвет опадает
В сумерки и дождик.
Словно в слезах, никнут ветви.
Утром их высушит ветер.

Всё то, о чём горюю,
Выразить жажду невольно.
Но, опёршись на перила,
Лишь про себя говорю я:
Больно! Больно! Больно!

Страшно мне – вдруг кто увидит!..
Слёзы скорее глотаю
И притворяюсь весёлой –
Ни на кого ни в обиде...
Скрываю! Скрываю! Скрываю!
(“Строки печали и любви”, М.Басмановдун котормосунда. М. 1986, 78-бет.)

Адаттагыдай, төрт куплеттен турган поэтикалык бул чыгарма чыгыш аялдарынын традицияга баш ийген сезимдери жөнүндө “Чайтоуфэн” обонуна салып ырдалат. Дегеле Чыгышта аялдар үчүн, алар өздөрүн каерде жүрбөсүн, айрыкча өз үйүндө кабагына кар жаадыртпай, желмогуздай болуп үңүрөйбөй-чүңү-рөйбөй жайдары мүнөз менен жүрүүсүн талап кылган улуу салт болгон. Бул традиция кыргызда, корейлерде, япон-дордо да өкүм сүрүп өлбөй келет бүгүнгө чейин...

Азыркы күндөрдө деле абал ошондой бойдон калууда. Кайып каскагынан мейман келип калса, “Буудай наның болбосо да, буудайдай кашың болсун” деп акылман кыргыз бабалар, энелер таамай айтып койгон турбайбы. Байыркы замандарда жашаган акылман энелердин мындай сөздөрү адамгерчиликтин, жакшылыкка, туз-нашипке жоруган ырым-жырымдын үлгүсүн берген улуу салт экен көрсө.

Иликтөөгө алынган бул ырлар байыркы кытай акындарынын лирикалык, граждандык чыгармалары катары сүйүктүү мекенге, үй-бүлөлүк очокко, ак эмгекке, табияттын кайталангыс көркүнө, жыл мезгилдеринин кубулуш көрүнүштөрүнөн алынган чебер сүрөттөөлөр эле. Анын үстүнө ырлардын обонго салып окулуусу аларды ого бетер көркүнө чыгарып, баалуулугун ашырып, даражасын бийик көтөрүп турганы менен кымбат.

Адаттагыдай, аларды коштогон обондор: мелодия “Жумэнлин”, мелодия “Лантаош”, мелодия “Юйтэре” деген өңдүү аталыштар менен берилген. Ар бир ырды коштогон обондун аталышы да ар башка экенин, дегеле лирикалык ырлар байыркы Кытайда обонго салып окуларын көпчүлүк окурман биле беришпесе керек.

Эмесе, кезекти обон менен “ырдалган” дагы бир кытай акынынын лирикалык саптарына берели:

Сон необычный мне снился,
Будто бы в небо я взмыла,
Голос из бездны небесной
Вдруг обратился ко мне.
Ласково и с участием
Небо меня спросило,
Путь свой куда направляю
В этой земной стороне.
Горькое Небу признание
Было моим ответом:
“Солнце клонится к закату,
Путь же, как прежде, далёк,
Вся моя жизнь постиженьё
Трудного дела поэта,
Но совершенных так мало

Мною написано строк!..” (“Строки любви и печали”, М.Басмановдун котормосунда. М., Издательство “Наука”, 55-бет.)

Акындык өнөргө арналган керемет бул ырга куйрук улаш дагы бир сапты шилтей кетели. Не себеп дегенде бул чакан ыр мааниси боюнча жогоруда келтирилген саптар менен үндөшүп кетет экен:

Ветер ласковый, тёплый дождь
 Растопили последний лёд.
 Только взглянешь на иву и мэй,
 Как весны ощутишь приход.

Страсть к поэзии с кем разделяю,
 С кем утеху найду в вине?
 Слезы смыли румяна с лица,
 Украшения в тягость мне.

.....

Все мне снились тревожные сны,
 Оттого так тоскливо в ночи.
 Чтоб себя с чем-нибудь да развлечь,
 Я снимаю нагар со свечи. (ошол эле
 китептен, 53-бет)

Бул ырлардагы окшоштуктарды байкаңыз: арман, кусалык, махабат дарты, аян берүүчү ааламдык сырлар, кайыптан жаралган жагдайлар жана да ушул сыяктуу өчпөс өлбөс образдарда сакталып калчу керемет шилтемдер, чындыктар... Эки ырдын эгиз балдардай окшоштуктары да алардын бир акындын калемине таандык экенинен күмөн санатпайт деген ойдобуз. Биринчи окшоштук – махабатын жоктоп, муңдуу обон салып кайгырган образ; экинчи окшоштук – табияттын каректе, сезимде

өчпөй калган элестери аралашкан лирикалык көрөңгөнүн бар экени. Үчүнчү окшоштук – акын аялдар жазган саптарда жүрөк муңга аралаш көз жаштын ээ-жаа бербей төгүлүшү. Ушул эле акындын айтып түгөткүс арманга жык толгон бул саптарынан төмөнкүлөрдү: /жүрөктөгү эски жаратты тырмабай.../, /өзү өчсө да күйүттүн зары калаар/, /махабаттын дабасыз дарты/, /чабалекей уясынан/, /куштардын канатынан/, /арман болуп агып жаттым/, /үнүн тыңшайм күкүктүн/, /муңга толот көкүрөк/, /эске салып муңумду/, деген тариздеги көркөм сөз түрмөктөрүн окуйбуз. Бул сыяктуу ырлар Чыгыштын аялдарынын тээ алмуस्ताктан бери түптөлүп келаткан салт-санааларынан, түбөлүктүү үй-очогунан, кайын эне, кайын аталарынан, кала берсе бой жеткен өз балдарынан болгон көз карандылыктан, үйдүн аялдар бөлмөсүндө гана камалып, эркектер менен аралашпай, капастагы булбулдай буюгуп, үй тиричилигинен башка эрмеги жок эрксиз абалдан улам жаралган ырлар эле ырасында. Албетте, жанга тынчтык бербей туйлаган, илхам отун тутанткан табигый талантты айтпаганда да.

Адабияттар:

1. *Аристотель*. О душе. – Ленинград.СОЦАКГИЗ. 1937.
2. *Акматабекова С.* Терезедеги жарык.- “Фрунзе”,1984.
3. *Бамбук в снегу*. Антология корейских поэтов.- Москва, “Наука”,1978.
4. *Басё*. Стихи. Москва, “Художественная литература”, 1985.
5. Библиотека Всемирной литературы. Серия-2.- Москва, “Художественная литература”, 1976.
6. Большая советская энциклопедия. – Москва, изд. “Советская энциклопедия”, 1976, т.23.
7. Классическая поэзия Востока. Библиотека Всемирной литературы. Москва, изд. “Художественная литература”, т.16, 1977.
8. Литературный энциклопедический словарь,- Москва, изд. “Советская энциклопедия”,1987.
9. *Ли Бо*. Тандалган ырлар.- Фрунзе, “Кыргызстан”,1959.
10. *Сайгё*. Тоодогу алачык. – Бишкек, 1993.
11. *Фиш Р.* Джалалиддин Руми, - Москва, изд. “Молодая гвардия”, 1972.
12. *Шопенгауэр А.* Эстетика. Искусство. Человек.- Москва, изд. “Наука”, 1997.